

Ioan Biriș, *Lucian Blaga - Conceptele dogmatice*,

Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. (Ana Bazac)

Volumul este o interpretare a operei filosofice a lui Lucian Blaga din punct de vedere epistemologic. Iar această interpretare este consonantă cu dorința clar exprimată de Blaga însuși de a-i privi teoria care cuprinde și leagă trilogiile sale drept o perspectivă nouă asupra cunoașterii. În siajul paradigmei kantiene de precedentă a explicării procesului de creare a cunoștințelor asupra ontologiei care le sintetizează savant în chip de concepte ordonatoare ale înțelegerii lumii, Lucian Blaga a avansat o structură coerentă de idei. Firește, el a rezonat puternic cu accentul asupra sub-, in-, de fapt, infra-conștientului pus de gândirea europeană mai ales de la începutul secolului al XX-lea și cu predominanța paradigmei religioase (creștine) în ideologia românească a timpului. În acest sens, am putea conchide că filosoful Lucian Blaga a căutat să dea o legitimitate epistemologică acestei paradigme, iar în această întreprindere a integrat atât infra-conștientul cât și analiza științifică modernă: pe care a transpus-o mai degrabă în mod metaforic.

Ioan Biriș a evidențiat o parte din logica acestui demers blagian în care, chiar dacă punctul declanșator a fost cultura și factorii săi stilistici¹, cerința de a le fundamenta a generat teoria filosofului clujean în care descrierea filosofică a cunoașterii îndeplinește rolul de structurare coerentă a concepției generale metafizice despre lume. În principiu, întreaga concepție blagiană despre dogme are în vedere nu doar teologia și știința, ci, în primul rând metafizica. Principiile metafizice generatoare – Marele Anonim, misterul – sunt cele care sunt explicate în modul dogmatic blagian.

Perspectiva asumată clar de autorul exegezei de față este „filosofia conceptului”, adică relevarea acestei concepții prin discutarea modului în care Blaga a propus calitățile conceptelor în raportarea acestora la obiectele intenționate.

Introducerea dă cadrul: accentul asupra infra-conștientului în filosofia europeană – de la Leibniz – și traducerea de către Blaga prin:

1. specificul omului de a exista nu doar ca ființă animală în orizontul concret al lumii transmis prin simțuri, ci și ca ființă ce sondează și revelă misterul (necunoscutul);
2. iar această capacitate se face nu atât prin cunoaștere cu ajutorul categoriilor date prin analiza conștientă ce este inherent legată de simțuri ci prin cunoaștere cu ajutorul categoriilor abisale, constituite în bună parte la nivel infra-conștient și conferind cadrul stilistic în care se realizează întreaga cunoaștere și care astfel este capabilă să pătrundă în adâncimea misterelor.

Într-o formulare mai aplicată, Blaga distinge între cunoașterea conștientă care este logică, iar intelectul își folosește pe deplin abilitățile logice, fiind en-static, specific cunoașterii conștiente, paradisiace (în care obiectul este pe deplin clarificabil), și, pe de altă parte, cunoașterea ce include și maniera subconștientului, atunci când intelectul

¹La Blaga, stilul ține de inconștient.

iese din funcționarea normală, el devenind ex-static, specific cunoașterii luciferice în care obiectul are și o parte ce se ascunde, misterul; dar acesta este deschis, poate fi atenuat sau, dimpotrivă, întetit.

Dar când simte intelectul nevoia să evadeze din starea normală? Atunci când se confruntă cu situații contradictorii ce nu mai pot fi explicate cu teoriile logice existente. În fața paradoxurilor, rațiunea se descurcă prin teorii „dogmatice”: termenul are la Blaga un sens diferit de cel din teologie. În teologie, dogma este „învățătura”, ansamblul de aserțiuni avansate ca absolut adevărate, fixe și date o dată pentru totdeauna: dogma este infailibilă. Ca urmare, filosofia critică (de la Kant începând), a opus dogmei ideea cunoștințelor adevărate prin demonstrații, prin probe, susținute logic: orice ofertă de cunoștință infailibilă fiind suspectă epistemologic, de nesusținut. Dar Blaga nu preia nici sensul filosofic analitic al conceptului de dogmă, deoarece vrea să depășească simpla opoziție dintre dogma primară, teologică și cunoașterea rațională. Dimpotrivă, el consideră că, uneori gândirea are în față situații contradictorii mai complicate decât cele care, în mod normal, sunt rezolvate acceptând adevărul uneia dintre aspectele contradicției, potrivit principiului logic fundamental tertium non datur. Situațiile mai complicate arată „crize ale intelectului” și sunt rezolvate prin teorii dogmatice. Acestea sunt teoriile ce pleacă de la confruntarea deschisă a paradoxurilor și de la punerea lor drept premise, reținând sau acceptând ambele lor părți /contradicțiile, dând unității lor semnificații neobișnuite față de teoriile normale de până atunci. În știință, chiar ideea schimbării revoluționare a teoriilor normale până atunci, deci chiar ideea schimbării paradigmelor (evidențiată mai târziu de Thomas Kuhn) a inclus ideea că noua paradigmă acceptă și situațiile contradictorii inadvertente cu teoriile normale de până atunci dar le interpretează în mod nou. În acest sens s-a putut face o apropiere între conceptul de dogmă la Blaga și teoria dinamicii științei la Kuhn².

Dar Blaga a fost sfâșiat între două tendințe opuse de a face filosofie: de a fundamenta înțelegerea lumii în mod metafizic, adică la nivelul principiilor ontologice generatoare (Marele Anonim cu puterile și frânele sale transcendente), și de a o fundamenta epistemologic. El a ales împletirea celor două tendințe – nu asta este poziția „dogmatică”?, dacă este permisă gluma – adică, în ultimă instanță, susținerea imaginii metafizice prin referință la cunoaștere. De aceea și astăzi este dominantă interpretarea filosofiei lui Blaga într-o cheie excesiv metafizică ce anulează, în fond, caracterul deschis al misterului la filosoful din Lančram și îl reduce mai degrabă la permanența funcției sale de frână a penetrabilității lumii de către spiritul uman: posibilă și astăzi. În sfârșit, întreaga argumentare blagiană este tributară perspectivei metafizice de reducere la O cauză. Totuși, acestea nu anulează caracterul interesant al filosofiei lui Blaga: chiar prin teoria sa metafizică³. Iar acest caracter interesant trebuie văzut și în cadrul temporal al creației sale și din punctul de vedere al atitudinii filosofice de astăzi față de filosofia lui Blaga.

Dincolo de această observație, volumul semnalat se ocupă de ideea de dogmă sau de conceptele dogmatice la Lucian Blaga. După cum și precizează autorul, volumul nu este o povestire a filosofiei blagiene a dogmei, așa cum a apărut și s-a dezvoltat de-a lungul operelor lui Blaga, ceea ce este, cred, o scădere a cărții din punct de vedere informațional, ci: a) o notare a semnificațiilor dogmei așa cum au apărut acestea în teologia creștină la Philon din Alexandria și menționate ca atare de către Blaga; explicarea conceptelor dogmatice religioase ocupă chiar un loc important în economia cărții, pe baza importanței date de Blaga teoriei emanației a lui Philon și deja discutată de Hegel; b) o evidențiere

²Vezi Ana Bazac, “Lucian Blaga and Thomas Kuhn: The Dogmatic Aeon and the Essential Tension”, *Noesis*, 37:23-36, 2012.

³Dar să nu uităm: toate teoriile filosofice au caracter istoric, determinate de contexte complexe și astfel, cu o valabilitate ce este încadrabilă spațio-temporal și evaluabilă și potrivit acestui cadru și potrivit reperelor prezentului din perspectiva căruia se analizează.

a metodologiei prin care se poate constitui perspectiva dogmatică în știință.

Acest din urmă aspect este mai interesant, deoarece, după descrierea modului în care este concepută analogia de către Blaga referindu-se la transcendent și la capacitatea științei de a include „analogiile secrete” în ceea ce este / pare absolut diferit, se discută:

1. din punct de vedere logic – și pe baza modelelor logice din matematică (Leibniz, Boole, Neurath etc.) pentru ca limbajul metaforic utilizat de Blaga să devină mai clar – principiul identității și teoria prin care Blaga atenuază și ajustează acest principiu ca urmare a observării fenomenelor și teoriilor din știința modernă;
2. conceptele calitative (Aristotel) și conceptele relaționale moderne, dar și reliefaarea de către Blaga a conceptelor-imagini (Urphänomen-ul lui Goethe⁴) care, în perspectivă dogmatică, amplifică și, în același timp, transcend empiria;
3. conceptele numerice. În mod deosebit aici, față de celelalte capitole ale cărții, Ioan Biriș a dorit să legitimizeze concepția lui Blaga adevărind-o. Dar trebuie să observăm: ideea că matematica și logica sunt discipline diferite nu este echivalentă cu ideea că matematica este superioară logicii, cum a considerat Blaga, iar cartea nu a precizat niciodată că ideile – și, concret, ideea superiorității matematicii asupra logicii – sunt disputabile. Desigur, Blaga, și interpretarea lui Ioan Biriș o susține, a avut nevoie de această idee – sau, mai degrabă, a ajuns la ea – deoarece matematica, și concret, definirea numerelor, i-a părut mult mai complexă decât logica. Adică Blaga a considerat, aceasta a fost ideea relevată de carte, că definirea numerelor este de resortul antropologiei, calitatea lor de a fi obiective și/sau subiective fiind nedecidabilă. Excursul autorului, inerent redus, prin istoria modernă a definirii numerelor (Gottlob Frege, Bertrand Russell, Wittgenstein, necunoscuți lui Blaga⁵, Wundt, Poincaré și Cassirer, pe care s-a bazat –) a fost interesant, dar nu neapărat necesar, deoarece teoriile logiciste, convenționaliste, formaliste/constructiviste, empiriste (și, subliniez, inclusiv antropologice) despre număr reies din constructivismul epistemologic kantian și ar fi putut fi sintetizate, tocmai pentru a lăsa spațiu discutării concepției lui Blaga, mult prea săracă și expedită. Pentru a arăta că teoria factorilor stilistici ca manifestări ale perspectivei antropologice se înrudește cu teoria formelor simbolice a lui Cassirer nu era necesară discutarea unor aspecte interesante în sine dar care nu au adus nimic nou temei care nu trebuie uitată: teoria blagiană a dogmei, adică aici, cum/dacă/în ce măsură conceptele numerice au fost socotite și relevate de către Blaga ca dogmatice. Acest aspect nu apare, capitolul ilustrând mai degrabă incontestabila expertiză epistemologică a autorului în teoria conceptului, despre care a scris o carte importantă⁶;
4. problema expansiunii logice a conceptelor. Aici autorul a expus ideile lui Frege despre identitate și delimitarea conceptelor, ale lui Carnap despre dinamica conceptelor și a evidențiat dependența principiului logic al identității de pluralitatea condițiilor și calităților obiectului. Tocmai pentru a depăși antinomiile rezultate din această confruntare, Blaga a propus identități parțiale sau elastice și includerea în logică a categoriilor dogmatice, iar capitolul a exemplificat și clarificat încă o dată

⁴Vezi explicarea acestui concept în Ana Bazac: The approach of space and an inter-war anthropological model, *Analele Universității din Craiova, Seria Filosofie*, nr. 33, (2/2014), pp. 127-161; Daimon, creativity and science (transdisciplinary flight), *Noema*, 14:203-256, 2015.

⁵Blaga a vorbit exclusiv de raportul între subiect și predicat. După Frege, care introdusese deja calculul propozițional bazat pe funcții și argumente, între care funcția de adevăr, Cassirer nu putea decât să considere primatul conceptului de funcție asupra conceptului de obiect. Este vorba aici de o continuitate între idei din logică și matematică și, pe de altă parte, filosofie.

⁶Vezi Ana Bazac, Ioan Biriș: Conceptele științei (2010), *Noema*, 11:535-539, 2012.

teoria emanației philoniene în conceptele creștine de Dumnezeu (Tatăl/Logos-ul), de trans-substanțializare și de trinitate.

Obiectivul de fundal al volumului a fost explicarea sau legitimarea teoriei dogmatice (Philon – Blaga) prin referința la teoriile despre concepte în știința modernă și mai ales în matematică. Blaga însuși a legat teoria lui Philon de teoria mulțimilor transfinite a lui Cantor. Iar această premisă i-a permis autorului să demonstreze și el, prin modele matematice, teoria, după cum întreaga logică dogmatică de stabilire a antinomiei din cupluri conceptuale și de transfigurare a antinomiei prin scindarea conceptelor a fost precedată de punctări tehnice ale unor teorii moderne. Cred că modelarea matematică și referința la teoriile despre concepte în știința modernă dau punctul de interes al cărții.

Este o lectură epistemologică specială (repetăm: potrivit filosofiei conceptului) a unei teorii metafizice – realizate apăsător metaforic – ce, pe de o parte, poate să fie o scipire, un truc (dogma blagiană fiind, în clara definiție a lui Ioan Biriș, „o formulă intelectuală, dar una intenționat contradictorie, structural paradoxală, cu menirea de cuprinde transcendentul” (p. 246)); dar pe de altă parte, teoria lui Blaga (în esență, în Eonul dogmatic (1931)) include o frumoasă (și rară, în filosofia românească) analiză a științei celei mai noi din vremea sa și cu referințele cele mai noi. Exemplele (teoria relativității, teoria cuantelor – din fizică – și teoria entelehială din biologie) sunt folosite de Blaga pentru a releva posibilitatea unei direcții noi, capabile de un spor imprevizibil, cum spunea el, în cunoașterea lumii. Aceasta este direcția dogmatică, de depășire a teoriilor științifice logice și acreditate, iar aceeași doctă menționare a teoriilor filosofice folosite în interpretarea lor face din lectura directă a lui Blaga o extrem de atrăgătoare preocupare pentru cititori și o extrem de necesară incursiune directă în logica gândirii românești interbelice.

Am putea încheia această scurtă recenzie la o carte interesantă – și necesară în filosofia românească actuală – printr-o întrebare referitoare la originalitatea lui Blaga în conturarea teoriei sale a dogmei. În principiu, originalitatea constă în legarea unor aspecte (în fenomene și teorii) care nu au fost legate înainte. Blaga s-a referit la oameni de știință și la filosofi care au semnalat și chiar dezvoltat modul „dogmatic” – adică, în limbajul nostru, holist, integrativ – de cunoaștere. Iar analiza lui Philon de către Hegel în Prelegerile de istorie a filosofiei a dat întreaga schemă a teoriei blagiene. După cum, legitimări ale conceptelor religioase prin referirea la știință au existat și ele. Dar teoria lui Blaga este o frumoasă abordare epistemologică a legării științei, conceptelor religioase și filosofice: care, încă o dată, merită să fie cunoscută și direct. În acest sens, și inclusiv cu ajutorul unor cărți de analiză ca aceasta a lui Ioan Biriș, cititorii pot și trebuie să depășească mesajul ce reduce complexitatea cognitivă (și) a lui Blaga la aceea de a fi exclusiv în serviciul teologiei sau infra-conștientului. După cum, ei își pot pune problema contextului intern și internațional în care teoria lui Blaga nu a fost singura, iar „aerul de familie” (ca să preluăm formula lui Wittgenstein pentru concepte) al atâtor teorii „dogmatice” și abisale este o dată mai mult producător de lumină.